

Rostoucí sociální nerovnosti ve volební účasti v Česku v letech 1990–2010¹

Lukáš Linek

Growing Social Inequalities in Electoral Participation in the Czech Republic, 1990–2010

Abstract: The aim of this paper is to analyze the social and class inequalities in turnout in the Czech Republic between 1990 and 2010. Thus, the study focuses on a description of the evolution of the relationship between turnout and key characteristics of socio-economic status: education, income and social class. This research utilizes a pooled cross-sectional post-election survey dataset from the Czech Republic fielded over two decades; and employs standard statistical methods, i.e. contingency tables and convergence models, to analyze change in turnout among population subgroups. There are signs of a gradual crystallization of both social and class inequalities in electoral participation. Convergence models reveal a linear increase in educational and class inequalities in turnout. In the case of income, however, this study finds evidence of a crystallization of income based inequalities in participation rather than a growth in inequalities per se.

Keywords: turnout, social stratification, education, class bias in turnout

<http://dx.doi.org/10.13060/1214-438X.2013.11.1.1>

Jedním ze specifických znaků hlasování ve volbách – na rozdíl od dalších forem politické participace – je jeho relativní jednoduchost a krátkodobost. Náklady na hlasování jsou ve srovnání s ostatními formami politické participace minimální, základním požadavkem je čas na cestu k volební místnosti a rozhodnutí, pro koho hlasovat. Kromě určitých kognitivních schopností nevyžaduje účast ve volbách jakékoli jiné zvláštní schopnosti ani zdroje včetně finančních [Verba, Nie, Kim 1978: 53, 310–316]. Volební účast by tedy na základě svých charakteristik neměla být podmíněna socioekonomickým statusem ani rozdílnými zdroji, jimiž jedinci disponují. Je naopak oprávněně očekávat menší míru sociální stratifikace a menší sociální a třídní rozdíly ve volební účasti než v jiných formách politické participace [Schlozman, Verba, Brady 2012]. Účast ve volbách byla dokonce chápána jako mechanismus, který by měl zajistit rovnováhu mezi jednotlivými třídami v politickém systému, neboť jiné formy politické participace jsou třídně a sociálně více podmíněny [Schattschneider 1960].

V soudobých demokraciích je nicméně běžné, že volební účast stratifikována je, a otázkou tedy spíše zůstává, do jaké míry. Vysvětlení třídní a sociální podmíněnosti volební účasti nabízí teorie socioekonomického statusu a zdrojů [Verba, Schlozman, Brady 1995; Wolfinger, Rosenstone 1980]. Některé studie z posledních let dokonce naznačují, že třídní a sociální rozdíly ve volební účasti postupem času narůstají [Wray-Lake, Hart 2012]. Nárůst těchto nerovností s velkou pravděpodobností souvisí s klesající volební účastí, nicméně empirické důkazy tohoto vztahu ještě nebyly předloženy [Keaney, Rogers 2006; Rosenstone, Hansen 1993: 234–248; Wattenberg 2002: 80; srov. Quintelier, Hooghe, Marien 2011].

Zatímco sociální a třídní nerovnosti ve volební účasti jsou v zahraničí běžným tématem výzkumů a publikací, v českém kontextu je toto téma spíše opomíjeno. Dosavadní analýzy poukázaly na určité pravidelnosti v účasti ve volbách do Poslanec-

ké sněmovny: voleb se více účastní jedinci s vyšším vzděláním a vyšším příjmem [viz například Linek, Lyons 2007; Vlachová 2012]. Tyto studie byly nicméně zaměřeny pouze na volby v letech 2006 a 2010 a o míře stratifikace účasti v předchozích volbách víme bohužel velmi málo. Proto se v této studii zaměřím na dlouhodobý vývoj vztahu jednotlivých charakteristik, které měří socioekonomický status (vzdělání, příjem a sociální třída), a volební účasti od počátku 90. let do současnosti. Prvním cílem tohoto textu je tedy doplnit zjištění výše zmíněných studií o aspekt vývoje v čase. Nepředpokládám však, že by se vztah jednotlivých charakteristik socioekonomického statusu a volební účasti v čase neměnil, a zaměřím se tedy i na to, zda se proměňuje systematicky. Druhým cílem této studie je proto zjistit, zda volební účast v Česku klesá stejně ve všech socio-demografických skupinách, či jen v některých, a zda rozdíly v účasti jednotlivých skupin postupně rostou. Cílem článku je tedy stanovit, zda v čase dochází k *nárůstu, či poklesu sociální stratifikace* volební účasti.

Studie prezentuje výsledky analýzy sociální a třídní podmíněnosti volební účasti v Česku v letech 1990 až 2010. Zaměřuje se na tři charakteristiky, jejichž souvislost s volební účastí je zřejmá, a to na vzdělání, příjem a sociální třídu [Conway 1981; Hout, Brooks, Manza 1995; Leighley, Nagler 1992a, 1992b; Nevitte et al. 2009; Shields, Goidel 1997; Wolfinger, Rosenstone 1980]. V první části textu představím teorii socio-ekonomického statusu a zdrojů a na základě kauzálního mechanismu vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast stanovím očekávání ohledně vývoje intenzity tohoto vztahu při klesající volební účasti. Ve druhé části popíši analytickou strategii a charakteristiky datových souborů, které byly k analýze použity. Následně shrnu výsledky analýzy, nejprve ty, které byly získány pomocí kontingenčních tabulek, poté výsledky konvergenčních modelů, které do výpočtu zahrnují i efekt času. Na závěr budu diskutovat hlavní zjištění.

Teorie socioekonomického statusu a zdrojů a očekávání ohledně vývoje míry stratifikace volební účasti

Teorie socioekonomického statusu a zdrojů představují souhrn teorií vysvětlujících volební účast s pomocí sociálních a ekonomických charakteristik, které se primárně vztahují ke zdrojům, jimiž jedinec disponuje. Volební účast tak bývá vysvětlována především na základě indikátorů sociálního statusu jako vzdělání, příjem a typ zaměstnání [Blais 2000: 45–54; Budge, Farlie 1976; Lane 1959: 45–62; Milbrath 1965; Nevitte et al. 2009; Topf 1995; Verba, Nie 1972; Verba, Nie, Kim 1978]. V následujícím shrnutí těchto teorií se zaměřím na určení kauzálního mechanismu, kterým působí jednotlivé charakteristiky sociálního statusu na volební účast. Tento mechanismus je totiž důležitý pro odvození očekávání ohledně vztahu charakteristik socioekonomického statusu a volební účasti v závislosti na měnící se míře volební účasti a sociální nerovnosti v dané společnosti.

Obecný argument teorií socioekonomického statusu a zdrojů je jednoduchý. Vychází z teorie racionální volby a explicitně přijímá logiku Downsovy teorie volební účasti. Podle autorů jedné z hlavních studií je totiž užitečné uvažovat o volební účasti v pojmech zisků a nákladů hlasování [Wolfinger, Rosenstone 1980: 6]. Voleb se účastní lidé s vyšším socioekonomickým statusem, protože disponují větším množstvím zdrojů (peníze, schopnosti nebo čas), které jim umožňují snížit, resp. zvládnout náklady na hlasování a dosáhnout zisků z hlasování [Wolfinger, Rosenstone 1980: 6; Verba, Schlozman, Brady 1995]. Zdroje tedy pomáhají jak zvyšovat zisky (díky zainteresovanosti na výsledku voleb), tak snižovat náklady (díky schopnostem jedince) [Wolfinger, Rosenstone 1980: 8].

Kauzální mechanismus vlivu sociálního statusu a zdrojů nicméně dosud nebyl dostatečně specifikován a prokázán. Například Wolfinger a Rosenstone dokonce dedukují motivace k hlasování a tedy i kauzalitu z individuálních demografických a sociálních charakteristik voličů [1980: 8–9]. Při zkoumání vlivu sociálního statusu na volební účast bývá za nejdůležitější charakteristiku považován příjem, neboť je nejrelevantnější charakteristikou z hlediska vládních politik (viz různé příjmové testování sociálních dávek, daňová pásma a v obecné rovině diskuze politických témat za použití termínů „chudí“ a „bohatí“ [Leighley, Nagler 1992a]). Z hlediska této proměnné by se tak nerovnosti ve volební účasti měly projevit nejvíce, jestliže vycházejí primárně z kalkulace zisku.

Významným krokem k přesnější specifikaci kauzálního mechanismu vlivu socioekonomického statusu a zdrojů na volební účast je teorie zdrojů, která je součástí širšího modelu občanského dobrovolnictví [Verba, Schlozman, Brady 1995]. Její autoři uvádějí zdroje, které jsou pouze částečně sociálně stratifikované a na jejichž základě lze uspokojivě teoreticky interpretovat přímý a nepřímý vliv socioekonomického statusu na volební účast. Pro volební účast jsou těmito zdroji čas a občanské dovednosti v podobě komunikačních a organizačních schopností. Tyto dovednosti jsou získávány především v zaměstnání a v církevních a jiných společenských organizacích. Rozdíly v míře těchto zdrojů způsobují odlišnou volební účast různých sociálních skupin. Efekt statusu je tak nepřímý, působí skrze výše zmíněné zdroje. I v této interpretaci ovlivňuje zdroje vnímání zisků a nákladů hlasování.

Obě výše zmíněná vysvětlení kladou důraz na kalkulaci zisků a nákladů. Tato orientace na racionální kalkulaci nepředstavuje velký problém u materiálních zdrojů jako příjem a sociální třída, u kterých nebyl zpochybněn základní argument, podle něhož jedinci s vyšším statusem a zdroji mají větší zájem na volebních výsledcích a jejich zisky z hlasování jsou tedy vyšší než zisky jedinců s nižším statusem. Zároveň se lidé bez materiálních zdrojů (a především nezaměstnaní) ocitají v nejisté situaci, kdy se soustředí spíše na základní životní potřeby než na politiku [Wolfinger, Rosenstone 1980; Teixeira 1992; Kleppner 1982; Blais 2000].² Naopak u kognitivních zdrojů v podobě vzdělání je kauzální mechanismus jeho vlivu na volební účast stále diskutován.

Poslední studie dokládají, že není vůbec zřejmé, co vzdělání jedince z hlediska jeho volební účasti představuje [přehled literatury poskytují Emler, Frazer 1999]. Tradičně bývá vzdělání považováno za indikátor sociálního statusu, a jestliže sociální status ovlivňuje volební účast, pak by mělo mít takový vliv i vzdělání, neboť těsně souvisí s příjmem a zaměstnanec-kou pozicí. Další teorie však zdůrazňují jiný než statusový aspekt vzdělání. Podle jedné ze dvou nejčastějších interpretací je vzdělání indikátorem kognitivních schopností jedince [Denny, Doyle 2008; Hauser 2000; Wolfinger, Rosenstone 1980]. Vzdělaní lidé disponují znalostmi a kritickým myšlením, které jim umožňují chápat politiku, jež často vyžaduje schopnost abstraktního uvažování. Pro vzdělané jedince je tak mnohem snazší se voleb zúčastnit a zvládnout samotný proces hlasování s jeho administrativní zátěží. Podle druhé interpretace socializuje vzdělávací systém jedince do hodnot, které podporují volební účast jako pocit politické efektivity, zájem o politiku nebo pocit občanské povinnosti. Jedná se vlastně o nepřímý efekt vzdělání, který je zprostředkován určitými hodnotami [Campbell et al. 1960; Verba, Nie, Kim 1978].

Podle alternativního vysvětlení je ovšem vztah vzdělání a volební účasti nepravý, bez kauzálního působení a je důsledkem toho, že vzdělání slouží jako zástupná proměnná pro jiné charakteristiky rodiny, v níž jedinec vyrůstal, jako je například její socioekonomický status či míra volební participace rodičů. Lidé, kteří získávají vyšší vzdělání, většinou pocházejí z rodin podporujících u dětí hodnoty, jež souběžně ovlivňují jak výběr vzdělanostní dráhy, tak volební účast [Verba, Burns, Schlozman 2003]. Právě tyto, často pouze nepozorované hodnoty a charakteristiky rodiny volební účast ovlivňují [viz například Berinsky, Lenz 2011; Hillygus 2005; Kam, Palmer 2008; Persson 2012; Tenn 2007]. Některé studie také upozorňují, že vzdělaní lidé jsou mnohem častěji vystaveni mobilizaci [Rosenstone, Hansen 1993: 162–169] a mají větší sociální síť [La Due Lake, Huckfeldt 1998]. Díky tomu je pravděpodobnost volební účasti vzdělaných lidí vyšší.

Výše naznačená diskuze ohledně kauzálního mechanismu vlivu vzdělání na volební účast ukazuje, že kalkulace zisků a nákladů nemusí být jediným způsobem, jakým vzdělanost na volební účast působí. Mechanismus vlivu totiž může spočívat i v socializaci do pro-demokratických hodnot ve škole a v rodině či v nepřímém vlivu jiných schopností a vlastností, které vzdělání zprostředkovává. Ačkoli je pro proměnnou vzdělání obtížné určit přesný kauzální mechanismus jejího vlivu na volební účast, přistoupím při formulaci očekávání na klasický argument teorie socioekonomického statusu a zdrojů, který zdůrazňuje kognitivní aspekt vzdělání a tedy snižování

nákladů na rozhodnutí, zda a pro koho hlasovat. Tento argument byl navíc v poslední době potvrzen studií, která souběžně zkoumala efekt vzdělání a kognitivních schopností měřených pomocí různých znalostních testů [Denny, Doyle 2008].

Jestliže tedy mechanismus vlivu uvedených tří charakteristik na volební účast spočívá v tom, že ovlivňují především hodnocení zisků z hlasování a nákladů na něj, účastní se voleb spíše ti jedinci, kteří vnímají náklady jako nízké a zisky jako vysoké. Snižují-li zdroje v podobě vzdělanosti, příjmu a sociální třídy náklady na hlasování a zvyšují-li zisky z něj, měla by být volební účast sociálně stratifikována, a to při jakékoli její výši. Při vysoké volební účasti, kdy se účastní téměř každý volič, by ale z principu měla být stratifikace účasti relativně malá, neboť vysoká účast poskytuje pouze nepatrný prostor pro nárůst absolutních rozdílů mezi jednotlivými skupinami. Jestliže je ale volební účast nižší, bude s velkou pravděpodobností volební účast rozdílná v jednotlivých skupinách.

Proč by však při nižší volební účasti mělo docházet k její vyšší sociální stratifikaci? Individuální teorie zdrojů [viz například Wolfinger, Rosenstone 1980; Verba, Scholzman, Brady 1995] tvrdí, že náklady na účast jsou v čase fixní. Potom by vztah mezi volební účastí a sociálně stratifikačními charakteristikami měl být v čase stejný a neměl by být ovlivněn kontextem. Naopak kontextuální teorie vlivu zdrojů na volební účast [Schattschneider 1960; Solt 2008, 2010] tvrdí, že sociální nerovnost na makroúrovni ovlivňuje sociální nerovnost ve volební účasti na individuální úrovni.³ V zemích s větší sociální nerovností se tak občané disponující větším množstvím zdrojů účastní voleb více než občané s menším množstvím zdrojů, zatímco v zemích, kde je malá nerovnost, je volební účast pouze nepatrně stratifikovaná [obdobně též Scervini, Segatti 2012].

Jaký vývoj vztahů mezi sociálními charakteristikami českých voličů a jejich volební účastí lze tedy očekávat na základě uvedených teorií? V obecné rovině by na základě klasického argumentu kalkulace zisků a nákladů měla být volební účast nižší u těch skupin, které vnímají náklady hlasování jako vysoké a zisky jako nízké. A jelikož zdroje tuto kalkulaci podmiňují, měla by být účast nižší ve skupinách s nízkým vzděláním a příjmem a v nižších sociálních třídách. V případě platnosti klasické teorie zdrojů by sociální nerovnosti v účasti měly být relativně stabilní v čase bez ohledu na výši volební účasti či míru sociální nerovnosti ve společnosti. Jestliže naopak platí Schattschneiderova [1960] hypotéza, mělo by docházet k nárůstu sociální nerovnosti ve volební účasti s tím, jak dochází k nárůstu sociální nerovnosti v Česku (viz nárůst hodnot Giniho koeficientu příjmové nerovnosti v letech 1990 až 2010 dle UNICEF 2013).

Analytická strategie a data

V této analýze se zaměřuji na celkový (hrubý) efekt sociálních charakteristik na volební účast, neboť hlavním cílem studie je zjistit, jak se vyvíjí sociální a třídní podmíněnost volební účasti v čase. Proto zde nejsou prezentovány efekty sociálních charakteristik očištěné od vlivu ostatních proměnných, ať už demografických (věk, pohlaví, místo bydliště) či postojových. Analytická strategie, která byla použita ke studiu vývoje účasti jednotlivých společenských skupin ve volbách, je založena na dvou základních postupech: analýze vztahu volební účasti

a sociálních charakteristik v jednotlivých volbách a regresním modelování vývoje tohoto vztahu v čase.

Pro posouzení vztahu každé proměnné a volební účasti budu nejprve prezentovat kontingenční tabulky, které zobrazují míru účasti společenských skupin v jednotlivých volbách. Tyto tabulky jsou doplněny o souhrnné vyjádření těsnosti vztahu volební účasti a příslušné charakteristiky, k němuž využívám rozdíl v účasti mezi krajními kategoriemi dané proměnné, kontingenční koeficient a index kappa. Index kappa je počítán jako standardizovaná odchylka logaritmu poměru šancí pro všechny podskupiny dané proměnné v určitém roce [Hout, Brooks, Manza 1995; v češtině viz Smith, Matějů 2011]. Čím je index kappa nižší a bližší nule, tím menší má daná proměnná vliv na volební účast, a naopak, čím je vyšší, tím větší má daná proměnná vliv na volební účast.⁴

Volební účast sociodemografických skupin může být v čase rozdílná ze dvou důvodů. Prvním možným důvodem je nestabilita odhadů průměrné účasti jednotlivých skupin v důsledku výběrové chyby. Druhým důvodem je reálná změna v politickém chování společenských skupin.⁵ Problém nestability odhadů lze řešit testováním statistické významnosti odlišnosti jednotlivých odhadů. Vzhledem k velkému množství testů, které by bylo nutné činit, bude však pro naše účely dostatečné, když rozdíl ve volební účasti určité sociální podskupiny mezi dvěma volebními roky, které nepřesáhnou pět procentních bodů, nebudou chápány jako významné, protože mohou být způsobeny chybou výběru. Naopak při vyšších rozdílech lze již hovořit o změně ve volebním chování jednotlivých skupin.

Výsledky uvedené analýzy ukáží, že v čase dochází ke změně vztahu mezi volební účastí a vzděláním, příjmem i sociální třídou. Proto následně provedu testování statistické významnosti změny efektu v čase pomocí konvergenčních modelů. Konvergenční model představuje základní přístup při zkoumání sociální změny pomocí opakovaných dotazníkových šetření [viz Firebaugh 1997, 2008: 172–206]. Konvergenční (někdy též divergenční) model pracuje se sloučenými daty za delší období, využívá čas jako vysvětlující proměnnou a především obsahuje interakční efekt času s proměnnou výzkumného zájmu. Síla a významnost interakčního efektu indikuje změnu vztahu mezi vysvětlující a vysvětlovanou proměnnou. Konvergenční model využívá čas jako kontinuální proměnnou a předpokládá postupnou lineární změnu (čas může být definován pomocí stejně dlouhých intervalů jako například rok, ale i pomocí nesterajně dlouhých období, která charakterizují například odlišné fáze společenského či politického vývoje).⁶

Při analýze změny v čase je nutné uvážit vliv toho, jaké časové body jsou použity pro srovnání. Řada studií vlivu sociálního statusu na volební účast v USA [Leighley, Nagler 1992a; Hout, Brooks, Manza 1995; Shields, Goidel 1997] upozornila na to, že lze dojít k odlišným závěrům ohledně selektivní třídní demobilizace v závislosti na tom, jaké období je využito ke srovnání. Proto v následujících analýzách upozorňuji na možné odlišné závěry v případě analýzy jiného časového období. U některých proměnných totiž záleží na tom, zda je analyzován vývoj od roku 1992, nebo 1996.

K analýzám byla použita data z dotazníkových šetření konaných po volbách do Federálního shromáždění (České národní rady) v letech 1990 a 1992 a do Poslanecké sněmovny v letech 1996 až 2010. Všechna šetření probíhala metodou

osobních rozhovorů s respondenty. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Sběr dat ve většině případů provedlo IVVM/CVVM a STEM. Sběr dat probíhal ve všech případech krátce po volbách s výjimkou roku 2002, kdy byl realizován přibližně půl roku po volbách. Počty respondentů v jednotlivých šetřeních se pohybují v rozmezí od 1110 (v roce 1992) po 2035 (v roce 1998). Přesné údaje o názvech šetření, způsobu výběru a počtu respondentů udává tabulka č. 1. Tato tabulka zároveň ukazuje, že pro roky 1996 a 2002 byla použita dvě různá šetření, neboť povolební studie neobsahovaly kvalitní údaje o sociální třídě respondentů (pro rok 1998 se nepodařilo získat šetření, které by zároveň obsahovalo volbu strany a příjem domácnosti). Data ze všech šetření byla vážena tak, aby odpovídala volebním výsledkům a aby každý rok měl při výpočtech stejný počet případů.

Vzdělání je operacionalizováno pomocí rozlišení jeho čtyř stupňů: vzdělání základního, středního bez maturity, středního s maturitou a vysokoškolského. U středoškolského vzdělání je tedy hlavním kritériem odlišnosti jeho dvou typů získání maturity, nikoli to, zda se jedná o absolvování učiliště, či střední školy. Mezi lidmi s vysokoškolským vzděláním jsou zařazeni i ti, kteří absolvují vyšší odborné školy bez vysokoškolského statusu.

Pro kategorizaci sociální třídy byla využita klasifikace ISCO-88, která byla následně překódována do třídního schématu o pěti třídách: vyšších odborníků (ISCO 1 a 2), nižších odborníků (ISCO 3), rutinních nemanuálních pracovníků (ISCO 4 a 5), kvalifikovaných manuálních pracovníků (ISCO 6 a 7), polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků (ISCO 8 a 9). Tyto skupiny byly na základě otázky na zaměstnanecký status doplněny o kategorii podnikatelů a osob samostatně výdělečně činných a kategorii důchodců a nezaměstnaných.⁷ Kategorie důchodců a nezaměstnaných byla zavedena proto, že téměř ve všech výzkumech chyběla informace o předchozím zaměstnání u důchodců a nezaměstnaných a v případě vyloučení těchto případů by došlo ke ztrátě více než jedné čtvrtiny případů s většinou nadprůměrnou volební účastí.

Příjem byl měřen pomocí celkového příjmu domácnosti, který lépe odráží sociální postavení jedince než osobní příjem

jedince, a to především u domácností, v nichž má příjem jen jedna osoba nebo v nichž je ve výši příjmu jedinců výrazný rozdíl. Vzhledem k inflaci byl příjem kategorizován do kvintilů, čímž byla zajištěna možnost srovnání vývoje volební účasti jednotlivých příjmových skupin v čase. Analýza vztahu příjmu a volební účasti je výrazně omezena nárůstem podílu chybějících odpovědí na otázku ohledně výše příjmu. Zatímco v roce 1996 bylo chybějících odpovědí pouze 9 %, v roce 2010 to bylo 29 %.

Analýza vývoje socioekonomické podmíněnosti volební účasti

Vývoj vztahu volební účasti a socioekonomických charakteristik voličů budu nejprve analyzovat pomocí kontingenčních tabulek a souhrnných indexů či kontingenčních koeficientů. Následně přistoupím k prozkoumání změny vztahu těchto charakteristik a volební účasti pomocí konvergenčních modelů.

Dvourozměrná analýza vývoje volební účasti v jednotlivých společenských skupinách

Vliv vzdělání na volební účast v Česku postupně roste, největších efektů dosahoval v období nižší volební účasti od sněmovních voleb v roce 2002 (viz tabulku č. 2). Zatímco rozdíl ve volební účasti mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním dosáhl v 90. letech maximálně 14 procentních bodů, na počátku 21. století byly minimálně na úrovni 22 procentních bodů. Tato změna se projevuje i ve výši kontingenčního koeficientu, který je uveden ve spodní části tabulky a který dosahuje nejvyšších hodnot v posledních třech volbách (s výjimkou roku 1992). Rozevírání nůžek mezi vzdělanostními skupinami je důsledkem většího poklesu volební účasti skupin se základním a středoškolským vzděláním, který od roku 1992 do roku 2010 přesáhl 20 procentních bodů, a nižšího poklesu vysokoškolsky vzdělaných, jejichž účast klesla pouze o 11 procentních bodů.

Mezi jednotlivými vzdělanostními kategoriemi existovala v 90. letech relativně čitelná podobnost. Od roku 1992 se dle

Tabulka 1: Informace o použitých datových souborech

rok	agentura / název šetření	způsob výběru	počet případů	vzdělání	příjem	třída
1990	AISA / povolební výzkum ve spolupráci s WZB	kvótní	1695	A	A	A
1992	STEM / Ekonomická očekávání a postoje 1992	kvótní	1100	A	A	A
1996	STEM / povolební výzkum pro CSES	kvótní	1229	A	A	N
1996	CVVM (červen a červenec 1996)	kvótní	1840	N	N	A
1998	CVVM (červen 1998)	kvótní	2035	A	-	A
2002	CVVM (červen 2002)	kvótní	944	A	A	N
2002	STEM / Evropský sociální výzkum 2002	náhodný	1328	N	N	A
2006	CVVM / Česká volební studie 2006	kvótní	2002	A	A	A
2010	CVVM / Česká volební studie 2010	kvótní	1857	A	A	A

Pozn.: Většina dat je dostupná v Českém sociálně vědním archívu, Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Pouze data z Evropského sociálního výzkumu 2002 jsou dostupná na internetových stránkách projektu a data z povolebního výzkumu v roce 1990 jsou dostupná v na internetových stránkách německého archívu GESIS. Pro rok 1996 jsou použita data z červnového a červencového výzkumu CVVM. Sloupce vzdělání, příjem a třída uvádějí, zda daný datový soubor byl použit pro analýzu efektu dané proměnné na volební účast.

Tabulka 2: Volební účast dle vzdělání v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992-2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
základní	96	78	74	70	51	49	53	-25
středoškolské bez maturity	97	80	73	72	51	61	59	-21
středoškolské s maturitou	96	91	81	78	59	72	68	-23
vysokoškolské	97	92	84	80	73	83	79	-13
rozdíl VŠ mínus ZŠ	1	14	10	10	22	34	26	12
KK	0,03	0,16	0,10	0,08	0,13	0,21	0,17	0,01
Index kappa	0,14	0,61	0,33	0,26	0,46	0,69	0,54	-0,07

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

výše volební účasti odlišily dvě vzdělanostní skupiny: (1.) lidé se základním vzděláním a středoškolským vzděláním bez maturity; (2.) lidé se středoškolským vzděláním s maturitou a vysokoškolským vzděláním. Od voleb v roce 2002 nicméně došlo k odpojení třetí skupiny, jelikož rozdíl ve volební účasti vysokoškoláků a středoškoláků s maturitou dosahuje od roku 2002 přibližně 10 procentních bodů. Navíc ve volbách v roce 2006 a 2010 byla účast středoškolsky vzdělaných bez maturity odlišná od účasti jedinců se základním vzděláním. Zatímco ještě v roce 1998 bylo tedy možné o vlivu vzdělání na volební účast uvažovat v kontextu dvou kategorií dosaženého formálního vzdělání a od roku 2002 ve třech, pak od roku 2010 je nutné uvažovat již ve čtyřech kategoriích.

V čase tak docházelo k postupnému poklesu volební účasti ve všech vzdělanostních skupinách, nicméně tyto poklesy se objevily v různých časových obdobích a nebyly uniformní. Největší změnu přinesly volby v roce 2002, kdy došlo oproti volbám v roce 1998 k výraznému poklesu volební účasti jedinců se základním vzděláním (o 19 %), k menšímu poklesu účasti jedinců se středoškolským vzděláním (přibližně o 19 %) a minimálnímu poklesu účasti jedinců s vysokoškolským vzděláním (o 10 %). Souběžně s tím podstatně vzrostl index kappa a přiblížil se své hodnotě z roku 1992. V letech 1992 a 2002 nicméně byla souvislost vzdělání a volební účasti naprosto odlišná. Zatímco v roce 1992 bylo možné rozlišit dle volební účasti dvě vzdělanostní skupiny (jedinci s vysokoškolským vzděláním a jedinci s maturitou měli shodnou účast) a rozdíl mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním byl na úrovni 14 procentních bodů, v roce 2002 byla účast stratifikována do tří vzdělanostních skupin s lineárně se měnící mírou volební účasti (shodnou účast měli tentokrát jedinci se základním a se středoškolským vzděláním bez maturity) a s rozdílem v účasti mezi jedinci se základním a vysokoškolským vzděláním na úrovni 22 procentních bodů. Index kappa sice někdy nedokáže přesně zachytit rostoucí stratifikaci, s výjimkou roku 1992 jsou nicméně nejvyšší hodnoty tohoto indexu dosaženy právě ve třech posledních volbách. Proto lze tvrdit, že v čase dochází k nárůstu vlivu vzdělání na volební účast.

Po analýze hlavního indikátoru kognitivních zdrojů (vzdělání) se nyní zaměřím na indikátory materiálních zdrojů (výše příjmu a sociální třída). Příjem domácnosti relativně systematicky ovlivňuje volební účast, neboť vyšší účast mají skupiny s vyšším příjmem (viz tabulku č. 3). Na druhou

stranu existují výrazné odlišnosti ve vývoji intenzity tohoto vztahu. Zatímco v roce 2002 byl rozdíl ve volební účasti mezi skupinami s nejnižším a nejvyšším příjmem 19 procentních bodů, následně ve volbách v roce 2006 byl pouze 12 procentních bodů a o čtyři roky později již opět 18 procentních bodů. V porovnání vlivu jednotlivých indikátorů sociálního statusu (vzdělání a příjmu) je zarážející odlišnost síly jejich vztahu s volební účastí v roce 2006. Ve všech ostatních volbách byl rozdíl účasti krajních skupin z hlediska vzdělání i příjmu přibližně stejný s maximální odlišností 12 procentních bodů v roce 1992 (viz řádky uvádějící rozdíl), pouze v roce 2006 tento rozdíl dosáhl více než 20 procentních bodů. Zatímco ve volební účasti krajních vzdělanostních skupin nastal v roce 2006 největší rozdíl, u příjmových skupin byl tento rok charakterizován relativně rovnoměrnou volební účastí. To naznačuje, že mechanismus vlivu vzdělání a příjmu na volební účast nemusí být stejný.

Vliv příjmu na volební účast navíc není lineární. Zatímco účast kvintilu s nejnižším příjmem byla většinou minimálně o 10 procentních bodů nižší než účast kvintilu s druhým nejnižším příjmem (s výjimkou roku 2006 a voleb s vysokou volební účastí v letech 1990 a 1992), tak účast tří středních kvintilových skupin bývá v rozmezí několika procentních bodů a pouze v letech 1996 a 2006 přesáhl tento rozdíl 5 %. V čase došlo k největšímu poklesu volební účasti u jedinců s nejnižšími příjmy a k nejmenšímu poklesu u skupiny s nejvyššími příjmy. Dle indexů kappa měl příjem na volební účast největší vliv v letech 1996 a 2010, nicméně efekt jednotlivých kvintilů byl odlišný. Zatímco v roce 1996 měly nejvyšší účast druhý a pátý kvintil a vztah příjmu a účasti byl nelineární, tak v roce 2010 byl vztah lineární a nejvyšší účast měl pátý kvintil (skupina s nejvyšším příjmem). Obdobně jako v případě vzdělání došlo i u příjmu k postupné stratifikaci volební účasti a k rozevirání nůžek v míře volební účasti jednotlivých skupin.

Z hlediska sociální třídy mají stabilně nejvyšší volební účast vyšší a nižší odborníci a podnikatelé a osoby samostatně výdělečně činné (viz tabulku č. 4). Volební účast těchto skupin byla vždy nadprůměrná a rozdíl oproti průměrné účasti v daných volbách v čase roste. Navíc mají tyto skupiny téměř shodnou úroveň volební účasti. Vysoká volební účast podnikatelů a živnostníků není překvapivým údajem, neboť se jedná o skupinu, které se výrazně dotýká státní regulace a která má tedy velký zájem na volebním výsledku [Lipset 1960: 188].

Tabulka 3: Volební účast dle příjmu domácnosti v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992–2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
1. kvintil	95	86	74	-	50	62	53	-33
2. kvintil	97	83	84	-	62	65	66	-17
3. kvintil	98	87	70	-	61	67	66	-21
4. kvintil	97	83	80	-	58	73	68	-15
5. kvintil	97	87	84	-	69	74	75	-12
chybějící hodnoty (procenta)	0	1	9	-	15	26	29	28
rozdíl 5. kvintil mínus 1. kvintil	2	1	10	-	19	12	18	17
KK	0,04	0,05	0,13	-	0,13	0,09	0,15	0,10
Index kappa	0,26	0,15	0,36	-	0,29	0,23	0,35	0,20

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

Tabulka 4: Volební účast dle třídní pozice – ISCO-88 v letech 1990–2010 (procenta)

	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	změna 1992–2010
celkem	96,7	85,1	76,4	74,0	58,0	64,5	62,6	-22,5
vyšší odborníci	97	93	82	80	73	83	77	-16
nižší odborníci	97	89	83	80	62	75	71	-19
podnikatelé	96	93	83	81	72	77	75	-18
rutinní nemanuální	97	86	76	72	50	59	60	-26
kvalifikovaní dělníci	97	78	74	72	48	62	62	-16
polo a nekvalifikovaní dělníci	97	82	70	63	49	56	53	-29
důchodci a nezaměstnaní	97	86	75	73	59	67	64	-22
KK	0,02	0,14	0,10	0,12	0,16	0,17	0,15	-0,01
Index kappa	0,13	0,49	0,30	0,33	0,46	0,50	0,39	-0,10

Pozn.: KK znamená kontingenční koeficient. Odlišnosti mezi hodnotami v jednotlivých buňkách by měly být alespoň na úrovni 5 procentních bodů, aby bylo možné považovat je za odlišné i v populaci.

V posledním sloupci je porovnávána volební účast v letech 1992 a 2010. Záměrně je opomenut rok 1990, kdy účast dosáhla téměř 97 procent a byla konstantní napříč jednotlivými kategoriemi.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010; váženo dle volebních výsledků.

Účast rutinních nemanuálních pracovníků a kvalifikovaných manuálních pracovníků je podobná a zároveň nižší než průměrná volební účast v daných volbách. Stabilně nejnižší účast mají nekvalifikovaní pracovníci, v jejichž případě došlo navíc v čase k největšímu poklesu volební účasti (při srovnání let 1992 a 2010). Účast skupiny důchodců a nezaměstnaných se pohybuje přesně na úrovni průměrné volební účasti v daném roce. Kontingenční koeficient a index kappa, které měří sílu vztahu mezi účastí a zaměstnaneckou pozicí, potvrzují stejný trend jako v případě vzdělání. Nejprve došlo k nárůstu třídní nerovnosti ve volební účasti v roce 1992, poté nerovnost klesla a vzrostla znovu až od voleb v roce 2002.

Vývoj nerovností ve volební účasti v čase

Dosud prezentované údaje o vývoji volební účasti jednotlivých společenských skupin poskytují argumenty pro tvrzení, že dochází k nárůstu nerovností ve volební účasti z hlediska vzdělání, příjmu a sociální třídy. Volební účast tak klesala pomaleji u vysokoškolsky vzdělaných než u méně vzdělaných, u bohatších než u chudších a u vyšších tříd než u nižších tříd.

V návaznosti na tato zjištění budu nyní systematicky analyzovat změnu volební účasti různých společenských skupin a zjišťovat, zda v čase dochází k nárůstu rozdílů v účasti těchto skupin a zda je tato odlišnost významná nejen statisticky, ale i substantivně. K této analýze využívám konvergenční model, který pomocí interakce proměnné zájmu a proměnné času zjišťuje, zda postupně dochází k lineární změně vlivu jednotlivých kategorií proměnné zájmu na volební účast. Čas bývá v takovém modelu specifikován jako kontinuální proměnná. Jestliže je cílem spíše popis vývoje, nejsou do modelu vkládány již žádné další vysvětlující proměnné [viz Firebaugh 1997, 2008: 172–206].

V tabulce č. 5 prezentuji konvergenční modely pro vzdělání, příjem a sociální třídu. Horní část tabulky zobrazuje fixní efekt proměnné zájmu na volební účast. Vzhledem k tomu, že časová proměnná je operacionalizována v letech, první volby jsou označeny nulou a postupně se časová proměnná zvyšuje o další roky, konstanta představuje volební účast srovnávací kategorie v prvních volbách. Jestliže přidáme hodnotu konstanty k fixním efektům, získáme hodnoty volební účasti dané

kategorie v prvním roce srovnání, tedy v roce 1992.⁸ Změny v čase reprezentují hodnoty interakcí. Jelikož čas je specifikován pomocí hodnot v letech, představuje interakce lineární trend v účasti dané kategorie. Prostřední část tabulky č. 5 obsahuje statistiky jednotlivých modelů s daty a spodní část tabulky ukazuje tzv. předpovězené pravděpodobnosti volební účasti na základě modelů. Tyto předpovězené pravděpodobnosti jsou prezentovány pro všechny kategorie ve dvou krajních obdobích měření (rok 1992 a 2010) a umožňují posoudit věcný význam dané interakce nad rámec její statistické významnosti. Proto například konvergenční model pro vzdělání ve spodní části tabulky č. 5 ukazuje, že na základě modelu by v roce

1992 byla volební účast jedinců se základním vzděláním 76 %, zatímco v roce 2010 by byla 45 %.

V případě vzdělání došlo v čase k postupnému rozevření nůžek ve volební účasti jednotlivých vzdělanostních kategorií. Konvergenční model, který zobrazuje vývoj vlivu vzdělání na volební účast v období 1992–2010, obsahuje statisticky významnou interakci vysokoškolského vzdělání a lineárního efektu času. Znamená to, že volební účast vysokoškolsky vzdělaných jedinců klesala pozvolněji než účast jedinců se základním vzděláním. U jedinců se středoškolským vzděláním klesala účast také pozvolněji než u jedinců se vzděláním

Tabulka 5: Změna vlivu sociálních charakteristik na volební účast v letech 1992–2010 (konvergenční model)

	Log. koef	Stat sig.		Log. koef	Stat sig.		Log. koef	Stat sig.
vzdělání (základní jako referenční kategorie)			příjem (1.kvintil jako referenční kategorie)			třída (vyšší odborníci jako referenční kategorie)		
středoškolské bez maturity	0,07		2.kvintil	0,09		nižší odborníci	-0,24	
středoškolské s maturitou	0,49	**	3.kvintil	-0,06		podnikatelé	-0,17	
vysokoškolské	0,69	**	4.kvintil	-0,01		rutinní nemanuální	-0,60	**
			5.kvintil	0,24		kvalifikovaní dělníci	-0,85	***
						polo a nekvalifikovaní dělníci	-0,87	***
						důchodci a nezaměstnaní	-0,66	**
středoškolské bez maturity x čas	0,02		2.kvintil x čas	0,02		nižší odborníci x čas	-0,01	
středoškolské s maturitou x čas	0,01		3.kvintil x čas	0,03		podnikatelé x čas	0,00	
vysokoškolské x čas	0,04	*	4.kvintil x čas	0,04	*	rutinní nemanuální x čas	-0,02	
			5.kvintil x čas	0,04	*	kvalifikovaní dělníci x čas	0,00	
						polo a nekvalifikovaní dělníci x čas	-0,02	
						důchodci a nezaměstnaní x čas	0,00	
čas	-0,08	***	čas	-0,09	***	čas	-0,02	
konstanta	1,17	***	konstanta	1,48	***	konstanta	1,50	***

Statistiky modelu s daty

Nagelkerke R2	0,06			0,06			0,06	
McFadden upravené R2	0,04			0,03			0,04	
-2LL	9551			6799			10676	
období	1992–2010		1992–2010		1992–2010		1992–2010	
N	8843		6034		9235		9235	

Předpovězené pravděpodobnosti účasti na základě modelu

	1992	2010		1992	2010		1992	2010
ZŠ	76	45	1.kvintil	81	47	vyšší odborníci	88	74
SŠ bez mat.	78	56	2.kvintil	83	60	nižší odborníci	85	66
SŠ s mat.	84	60	3.kvintil	81	59	podnikatelé	86	72
VŠ	87	77	4.kvintil	81	63	rutinní nemanuální	80	52
			5.kvintil	85	70	kvalifikovaní dělníci	76	53
						polo a nekvalifikovaní dělníci	76	47
						důchodci a nezaměstnaní	79	58

Pozn.: Sloupec LK uvádí nestandardizované logistické koeficienty. Statistická významnost koeficientů: *** p<0,001, ** p<0,01, *p<0,05.

Zdroj: Povolební dotazníková šetření z let 1990–2010 (viz tabulku č. 1); váženo dle volebních výsledků.

základním, ale výrazněji než u jedinců s vysokoškolským vzděláním; tyto rozdíly však nebyly statisticky významné.

U jednotlivých vzdělanostních kategorií se tedy postupně měnila intenzita jejich vlivu na volební účast. Změnu lze nejlépe charakterizovat na základě vývoje tzv. pravděpodobnosti volební účasti jednotlivých skupin. Ty jsou vypočítány na základě daného konvergenčního modelu. Zatímco u jedinců se základním vzděláním by došlo na základě modelu v letech 1992 a 2010 k poklesu volební účasti o 31 procentních bodů, u jedinců s maturitou o 24 procentních bodů a u vysokoškolsky vzdělaných dokonce pouze o 10 procentních bodů. V případě vzdělání tedy došlo v čase k postupné stratifikaci volební účasti.

Vliv příjmu na volební účast v analyzovaném období postupně krystalizoval a teprve ve volbách v první dekádě 21. století bylo možné zaznamenat ordinální seřazení jednotlivých příjmových skupin dle volební účasti (nejchudší skupiny se účastnily nejméně často a nejbohatší nejčastěji). Neexistence této ordinality před volbami v roce 2002 je vidět v hodnotách fixních efektů příjmu v konvergenčním modelu. Ve všech příjmových skupinách docházelo k poklesu volební účasti, nicméně ve dvou kvintilech s bohatšími jedinci byl pokles účasti mnohem pozvolnější. Interakce času a čtvrtého a pátého kvintilu jsou statisticky významné. Předpovězené pravděpodobnosti ukazují, že v letech 1992 a 2010 by volební účast klesala nejvíce v nejnižším příjmovém kvintilu, a to o 34 procentních bodů, zatímco ve dvou kvintilech s nejvyšším příjmem by klesla o 15 až 18 procentních bodů. Rozdíly ve volební účasti jednotlivých příjmových skupin se tak v čase podstatně zvětšily.

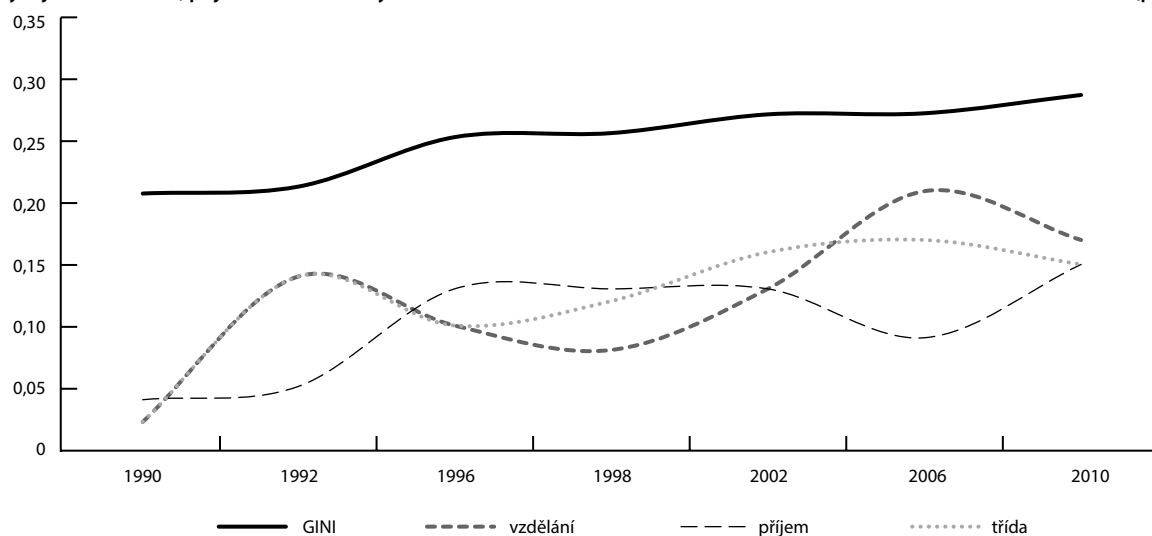
V případě sociální třídy konvergenční model ukazuje, že volební účast klesá ve všech třídních skupinách přibližně stejně, resp. že rozdíly v poklesu volební účasti jednotlivých tříd nejsou statisticky významné. Fixní efekt času a interakční efekty naznačují, že volební účast klesala nejvíce u rutinních nemanuálních pracovníků a u polo- a nekvalifikovaných dělníků. Přestože interakční efekt není statisticky významný, ukazují předpovězené pravděpodobnosti volební účasti na základě konvergenčního modelu, že zatímco volební účast vyšších odborníků a podnikatelů by v období 1992 a 2010 klesla o 14

procentních bodů, účast rutinních nemanuálních pracovníků by klesla o 28 a účast polo- a nekvalifikovaných dělníků o 29 procentních bodů.⁹

Analýza vývoje vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast pomocí konvergenčních modelů odhalila významné pravidelnosti ve vývoji sociální podmíněnosti volební účasti v Česku v letech 1992 až 2010. Fixní efekty konvergenčních modelů bez výjimky prokázaly, že volební účast je sociálně a ekonomicky podmíněna. Navíc statistická významnost některých interakčních efektů v těchto modelech naznačuje, že v letech 1992 a 2010 došlo k nárůstu rozdílů volební účasti mezi různě vzdělanými a bohatými skupinami voličů. V případě sociální třídy byly rozdíly významné substantivně, nikoli statisticky. Přestože tedy klesá volební účast ve všech skupinách, pokles je výraznější u jedinců s nízkým vzděláním a příjmem a u členů nižších sociálních tříd, zatímco u vysokoškolsky vzdělaných jedinců, jedinců s vyšším příjmem a členů vyšších sociálních tříd je pokles malý.

Nárůst nerovnosti volební účasti jednotlivých sociálních skupin byl očekávatelný nejen na základě klesající volební účasti, ale také na základě rostoucí příjmové nerovnosti v zemi. Kontextuální teorie vlivu zdrojů na volební účast totiž tvrdí, že s rostoucí sociální nerovností na úrovni politických jednotek dochází k nárůstu sociálních nerovností ve volební účasti [Schattschneider 1960; Solt 2010]. S cílem prozkoumat základní tvrzení této teorie zobrazuje graf č. 1 hodnoty Gini koeficientu, který měří příjmové nerovnosti v Česku, a hodnoty kontingenčních koeficientů pro jednotlivé sociální charakteristiky v jednotlivých volbách od roku 1990 do roku 2010. Jak je vidět z grafu, k určité stratifikaci volební účasti došlo již ve volbách v roce 1992 (podle vzdělání a sociální třídy), tedy v době, kdy se téměř nezměnila hodnota Gini koeficientu mezi roky 1990 a 1992. V dalším období ale dochází s nárůstem celkové příjmové nerovnosti v zemi i k nárůstu vlivu sociálních charakteristik na volební účast. Pearsonův korelační koeficient pro vztah příjmové nerovnosti a efektu jednotlivých proměnných převyšuje hodnotu 0,6 (vzdělání – 0,64; příjem – 0,87; sociální třídy – 0,70) a měřený vztah lze tedy považovat za relativně těsný.¹⁰

Graf 1: Vývoj vlivu vzdělání, příjmu a sociální třídy na volební účast v souvislosti s GINI koeficientem nerovnosti v letech 1990–2010 (procenta)

Zdroj: TransMonEE 2013 (GINI koeficient); tabulky č. 2 až 4 (kontingenční koeficienty pro vztah účasti a vzdělání, příjmu a sociální třídy).

Závěr

Tato studie prokázala postupný nárůst sociální stratifikace volební účasti v České republice. Současné poznání rozšiřuje tato studie dvěma směry. Zaprvé představila informace o volební účasti jednotlivých socioekonomických skupin od počátku 90. let do současnosti. Zadruhé byly tyto informace využity k prozkoumání vývoje volební účasti jednotlivých podskupin a testování toho, zda dochází v čase k rostoucí diferenciaci volební účasti jednotlivých skupin, resp. zda v některých skupinách klesá volební účast rychleji než v jiných. Analýzy odhalily, že volební účast je v Česku sociálně stratifikována a že voleb se účastní spíše jedinci s vyššími zdroji a statusem. Volební účast je tak mimo jiné ovlivněna vzděláním, příjmem a sociální třídou. To je v souladu s očekáváními teorie sociálního statusu a zdrojů.

U všech analyzovaných charakteristik dochází navíc v čase k nárůstu jejich vlivu a roste tím pádem nerovnost ve volební účasti jednotlivých sociálních skupin. Analýzy kontingenčních tabulek nicméně ukázaly odlišnou dynamiku v nárůstu významnosti vlivu jednotlivých socioekonomických charakteristik. Ačkoli volební účast v roce 1992 byla ještě vysoká a přesáhla 85 %, byla již stratifikována dle vzdělání a sociální třídy. V čase pak došlo k dalšímu nárůstu těchto nerovností. Vliv příjmu na volební účast se objevil až ve volbách v roce 1996 a postupně krystalizoval do podoby typické pro tradiční demokratické státy, která se odráží v teorii sociálního statusu a zdrojů. Tato odlišná dynamika vztahu jednotlivých sociálních charakteristik a volební účasti naznačuje, že každá z nich může představovat odlišný mechanismus, jakým status podmiňuje volební účast.

Výše zmíněná postupná krystalizace sociální podmíněnosti volební účasti měla dokonce v případě některých podskupin lineární trend. Konvergenční modely prokázaly lineární nárůst nerovností ve volební účasti z hlediska vzdělanosti a příjmu (alespoň na pětiprocentní hladině statistické významnosti), zatímco krystalizace tříděně podmíněné volební

nerovnosti byla způsobena nerovnoměrným vývojem účasti jednotlivých skupin. Skutečnost, že v čase dochází k nárůstu rozdílů ve volební účasti skupin s nižším a vyšším sociálním statusem a že tento nárůst souvisí s postupným zvyšováním příjmových rozdílů v české společnosti, naznačuje, že s velkou pravděpodobností platí Schattschneiderova hypotéza [1960], podle níž sociální a příjmová nerovnost ve společnosti vede k sociální nerovnosti ve volební účasti.

Výše popsané vzdělanostní, příjmové a třídní nerovnosti mohou mít nepříznivé důsledky pro politickou reprezentaci jednotlivých sociálních skupin. Ke zkreslení preferencí občanů ve volebním procesu totiž dochází právě tehdy, když se voleb účastní ve větší míře pouze některé společenské skupiny [Lijphart 1997]. Hlas různých lidí ohledně toho, co dělá jejich vláda, by totiž měl být rovnocenný, přičemž nestačí princip jedna osoba-jeden hlas a zakotvení oprávnění všech občanů účastnit se voleb. Důležitá je i možnost a schopnost efektivně na volbách participovat [Sen 1999]. V případě neúčasti nízkostatusových skupin ve volbách však nebude na vině nedostatek zdrojů k samotné participaci, jako spíše to, že členové těchto skupin nevidí ve veřejném životě nikoho, kdo by reprezentoval jejich zájmy a jemuž by mohli důvěřovat. Především pro nízkostatusové skupiny je pak důležitá soutěživost a programová rozdílnost mezi stranami [Hill, Leighley 1996; Powell 1980]. Nedostatečná možnost výběru mezi volebními stranami již byla identifikována jako jeden z hlavních důvodů poklesu volební účasti v Česku [Linek 2011].

V České republice jsme tak svědky nejen procesu postupného poklesu volební účasti v nejdůležitějších volbách v zemi, ale i rostoucí stratifikace volební účasti. Oba procesy mohou – ale nemusí – být vzájemně podmíněné. Zdá se totiž, že míra stratifikace volební účasti souvisí s úrovní příjmové nerovnosti v zemi. Čím je nerovnost větší, tím méně se nízkostatusové skupiny účastní voleb. Rostoucí příjmová nerovnost by tak mohla mít znepokojující důsledky pro vývoj českého demokratického politického systému.

- Berinsky, Adam J., G. S. Lenz. 2011. „Education and Political Participation: Exploring the Causal Link.“ *Political Behavior* 33 (3): 357–373, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-010-9134-9>
- Blais, André 2000. *To Vote or Not To Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Budge, Ian, Denis Farlie. 1976. „A Comparative Analysis of Factors Correlated with Turnout and Voting Choice.“ Pp. 103–126 in Ian Budge, Ivor Crewe, David Farlie Party (eds.). *Party Identification and Beyond*. London: John Wiley.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: Wiley.
- Conway, Margaret M. 1981. „Political Participation in Midterm Congressional Elections: Attitudinal and Social Characteristics During the 1970s.“ *American Politics Research* 9 (2): 221–244, <http://dx.doi.org/10.1177/1532673X8100900205>
- Denny, Kevin, Orla Doyle. 2008. „Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Determinants of Voter Turnout in Britain.“ *British Journal of Political Science* 38 (2): 291–310, <http://dx.doi.org/10.1017/S000712340800015X>
- Emler, Nicholas, Elizabeth Frazer. 1999. „Politics: The Education Effect.“ *Oxford Review of Education* 25 (1–2): 251–273, <http://dx.doi.org/10.1080/030549899104242>
- Firebaugh, Glenn. 1997. *Analysing Repeated Surveys*. Sage University Paper on Quantitative Applications in the Social Sciences. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Firebaugh, Glenn. 2008. *Seven Rules for Social Research*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hauser, Seth M. 2000. „Education, Ability, and Civic Engagement in the Contemporary United States.“ *Social Science Research* 29 (4): 556–582, <http://dx.doi.org/10.1006/ssre.2000.0681>
- Hill, Kim Quaille, Jan E. Leighley. 1996. „Political Parties and Class Mobilization in Contemporary United States Elections.“ *American Journal of Political Science* 40 (3): 787–804, <http://dx.doi.org/10.2307/2111795>
- Hillygus, D. Sunshine. 2005. „The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement.“ *Political Behavior* 27: 25–47, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-005-3075-8>
- Hout, Michael, Clem Brooks, Jeff Manza. 1995. „The Democratic Class Struggle in the United States, 1948–1992.“ *American Sociological Review* 60 (6): 805–828, <http://dx.doi.org/10.2307/2096428>
- Kam, Cindy D., Carl L. Palmer. 2008. „Reconsidering the Effects of Education on Political Participation.“ *Journal of Politics* 70 (3): 612–631, <http://dx.doi.org/10.1017/S0022381608080651>
- Keaney, Emily, Ben Rogers. 2006. *A Citizen's Duty: Voter Inequality and the Case for Compulsory Turnout*. London: Institute for Public Policy Research.
- Kleppner, Paul. 1982. *Who Voted? The Dynamics of Electoral Turnout, 1870–1980*. New York: Praeger.
- La Due Lake, Ronald, Robert Huckfeldt. 1998. „Social Capital, Social Networks, and Political Participation.“ *Political Psychology* 19 (3): 567–584, <http://dx.doi.org/10.1111/0162-895X.00118>
- Lane, Robert E. 1959. *The Political Life. Why People Get Involved in Politics*. Glencoe: Free Press.
- Leighley, Jan E., Jonathan Nagler. 1992a. „Socioeconomic Class Bias in Turnout 1964–1988: The Voters Remain the Same.“ *American Political Science Review* 86 (3): 725–736, <http://dx.doi.org/10.2307/1964134>
- Leighley, Jan E., Jonathan Nagler. 1992b. „Individual and Systemic Influences on Turnout: Who Votes?“ *Journal of Politics* 54 (3): 718–740, <http://dx.doi.org/10.2307/2132308>
- Lijphart, Arendt. 1997. „Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma.“ *American Political Science Review* 91 (1): 1–14, <http://dx.doi.org/10.2307/2952255>
- Linek, Lukáš. 2011. „Proč se měnila úroveň účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny v letech 1996–2010?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (1): 9–32.
- Linek, Lukáš, Pat Lyons. 2007. „Zdroje a motivace volební účasti.“ Pp. 63–85 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. *Voliči a volby 2006*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Lipset, Seymour Martin. 1960 (1959). *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday and Company.
- Milbrath, Lester W. 1965. *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally & Company.
- Nevitte, Neil, André Blais, Elisabeth Gidengil, Richard Naderu. 2009. „Socioeconomic Status and Nonvoting: A Cross-National Comparative Analysis.“ Pp. 85–108 in Hans-Dieter Klingemann (ed.). *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Persson, Mikael. 2012. „Does Type of Education Affect Political Participation? Results from a Panel Survey of Swedish Adolescents.“ *Scandinavian Political Studies* 35 (3): 198–221, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9477.2012.00286.x>
- Powell, George Bingham. 1980. „Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal and Socio-Economic Influences.“ Pp. 5–34 in Richard Rose (ed.). *Electoral Participation: A Comparative Analysis*. Beverly Hill, CA: Sage.
- Quintelier, Ellen, Marc Hooghe, Sofie Marien. 2011. „The Effect of Compulsory Voting in Turnout Stratification Patterns: A Cross-National Analysis.“ *International Political Science Review* 32 (4): 396–416, <http://dx.doi.org/10.1177/0192512110382016>
- Rosenstone, Steven, John M. Hansen. 1993. *Mobilization, Participation and American Democracy*. New York: Macmillan.
- Scervini, Francesco, Paolo Segatti. 2012. „Education, Inequality and Electoral Participation.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 30 (4): 403–413, <http://dx.doi.org/10.1016/j.rssm.2012.06.004>
- Sen, Amartya. 1999. *Development as Freedom*. New York: Knopf.
- Shields, Todd G., Robert K. Goidel. 1997. „Participation Rates,

- Socioeconomic Class Biases and Congressional Elections." *American Journal of Political Science* 41 (2): 683–691, <http://dx.doi.org/10.2307/2111783>
- Schattschneider, Elmer Eric. 1960. *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Schlozman, Kay Lehman, Sidney Verba, Henry E. Brady. 2012. *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Smith, Michael L., Petr Matějů. 2011. „Restratifikace české politiky. Vývoj třídně podmíněného volebního chování v České republice v letech 1992–2010.“ *Sociologický časopis* 47 (1): 33–59.
- Solt, Frederick. 2008. „Economic Inequality and Democratic Political Engagement.“ *American Journal of Political Science* 52 (1): 48–60, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00298.x>
- Solt, Frederick. 2010. „Does Economic Inequality Depress Electoral Participation? Testing the Schattschneider Hypothesis.“ *Political Behavior* 32 (2): 285–301, <http://dx.doi.org/10.1007/s11109-010-9106-0>
- Teixeira, Ruy A. 1992. *The Disappearing American Voter*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Tenn, Steven. 2007. „The Effect of Education in Voter Turnout.“ *Political Analysis* 15 (4): 446–464, <http://dx.doi.org/10.1093/pan/mpm012>
- Topf, Richard. 1995. „Electoral Participation.“ Pp. 27–51 in Hans-Dieter Klingemann, Dieter Fuchs (eds.). *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- UNICEF. 2013. *TransMonEE 2013 Database* [online]. Geneva: UNICEF Regional Office for CEE/CIS Countries [cit. 30.6.2013]. Dostupné z: <www.transmonee.org>.
- Verba, Sidney, Nancy Burns, Kay L. Schlozman. 2003. „Unequal at the Starting Line: Creating Participatory Inequalities across Generations and among Groups.“ *American Sociologist* 34 (1): 45–69, <http://dx.doi.org/10.1007/s12108-003-1005-y>
- Verba, Sidney, Norman H. Nie. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie, Jae-on Kim. 1978. *Participation and Political Equality. A Seven-Nation Comparison*. Chicago: University of Chicago Press.
- Verba, Sidney, Kay L. Schlozman, Henry E. Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vlachová, Klára. 2012. „Volební neúčast: kdo nešel k volbám?“ Pp. 49–62 in Lukáš Linek (ed.). *Voliči a volby 2010*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Wattenberg, Martin P. 2002. *Where Have All The Voters Gone?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wolfinger, Raymond E., Steven J. Rosenstone. 1980. *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.
- Wray-Lake, Laura, Daniel Hart. 2012. „Growing Social Inequalities in Youth Civic Engagement? Evidence from the National Election Study.“ *PS: Political Science & Politics* 45 (3): 456–461, <http://dx.doi.org/10.1017/S1049096512000339>

PhDr. Lukáš Linek, PhD., je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a vyučuje politickou sociologii na Katedře sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v České republice. Zabývá se politickými postoji, volebním chováním a stranictvím. V roce 2012 editoval monografii *Voliči a volby 2010*. Publikoval v zahraničních a českých odborných časopisech jako například *Journal of Legislative Studies*, *Party Politics*, *Journal of Communist Studies and Transitional Politics*, *Sociologický časopis* či *Politologický časopis*.
Lze jej kontaktovat na adrese: lukas.linek@soc.cas.cz

- ¹ Tato studie vznikla na základě podpory Grantové agentury ČR, projekt „Zdroje, povaha a vliv politické informovanosti“ (grant č. P408/12/1474). Autor děkuje oběma recenzentům za cenné připomínky.
- ² Na druhé straně lze argumentovat, že nízkostatusové skupiny mohou mít stejný, nebo dokonce větší zájem na volebních výsledcích (a tedy i zisky z hlasování), neboť rozhodnutí vlády mohou jejich materiální situaci ovlivnit více nikoli v absolutním, ale relativním smyslu. Taková argumentace se v literatuře nicméně neobjevuje, přičemž důvodem je především stabilně vyšší volební účast vysokostatusových skupin.
- ³ Schattschneider [1960] prezentoval relativně automatický mechanismus, proč by mělo docházet s rostoucí společenskou nerovností k nerovnosti ve volební účasti. Důvodem je schopnost bohatších skupin ovlivňovat politickou agendu, díky čemuž dochází k nárůstu odcizení chudších voličů od politického procesu. Agenda chudších skupin totiž není reprezentována ve volebním procesu, a tyto skupiny tak nemají důvod se voleb účastnit.
- ⁴ Index kappa je vhodný pro srovnání vztahů mezi proměnnou zájmu a volební účastí v čase, neboť bere v potaz různou (a proměnlivou) velikost jednotlivých skupin, která se může v čase měnit. Navíc tento index nepředpokládá ordinalitu seřazení jednotlivých skupin. Index kappa je využitelný pro proměnné s větším počtem kategorií jako například sociální třída či vzdělání.
- ⁵ S ohledem na neexistenci validizačních studií v Česku je nutné přijmout předpoklad, že míra nepřesného odpovídání na otázku ohledně volební účasti ve volbách je mezi jednotlivými sociálními skupinami stejná a v čase stabilní. Kdyby se měnila, byl by to jeden z možných zdrojů změny stability vztahu mezi sociálními charakteristikami a volební účastí v čase. Leighley a Nagler [1992a] nicméně ukázali, že v USA ve druhé polovině 20. století mírně vzrostl rozdíl mezi nepřesným odpovídáním v třídně a příjmově definovaných skupinách, kdy volební účast nadhodnocují častěji vysokostatusové skupiny. Nárůst nerovnosti ve volební účasti tak může být částečně způsoben těmito odlišnostmi v odpovídání různých statusových skupin.
- ⁶ Alternativním přístupem může být provedení separátních regresních modelů pro jednotlivé roky a porovnávání velikostí regresních koeficientů. Tento přístup ale neumožňuje testovat významnost změny vztahu mezi vysvětlující a vysvětlovanou proměnnou v čase. Separátní regresní modely pro jednotlivé roky nicméně potvrzují zde prezentované závěry.
- ⁷ Kategorie studentů, žen/mužů v domácnosti a ostatních byly vyloučeny z analýzy. Ve sloučeném datovém souboru tvoří tyto kategorie necelých deset procent případů.
- ⁸ Z analýz vylučuji volby v roce 1990, kdy byla téměř univerzální volební účast a kdy mezi jednotlivými sociálními skupinami neexistovaly rozdíly ve volební účasti.
- ⁹ Jestliže dojde k seskupení vyšších a nižších profesionálů a podnikatelů do jedné kategorie, zůstane interakční efekt času a třídy v konvergenčním modelu stále statisticky nevýznamný.
- ¹⁰ V případě využití indexů kappa namísto kontingenčních koeficientů by došlo k mírnému snížení Pearsonových korelačních koeficientů, a to přibližně o hodnotu 0,25.